

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

ФЕДЧИШИН НАДІЯ ОРЕСТІВНА

УДК 37.026 (430)

**ДИДАКТИЧНА СИСТЕМА ЙОГАННА ФРІДРІХА ГЕРБАРТА
ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Івано-Франківськ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Тернопільському національному економічному університеті, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний економічний
університет, завідувач кафедри
психологічних та педагогічних дисциплін

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор
Курляк Ірина Євгенівна,
Львівський науково-практичний центр АПН
України, старший науковий співробітник;

- кандидат педагогічних наук, доцент,
Чулкова Людмила Опанасівна,
Бердянський державний педагогічний
університет, професор кафедри іноземних
мов.

Захист відбудеться «12 листопада» 2009 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.051.01 у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника за адресою: 76025, м. Івано – Франківськ, вул. Шевченка, 79, конференц-зала Будинку вчених.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано – Франківськ, вул. Шевченка, 79).

Автореферат розісланий « 10 жовтня » 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кирста Н.Р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження

Інтегрування України у європейський освітній простір зумовлює означення оптимальних шляхів вирішення сучасних проблем педагогічної діяльності шляхом впровадження новітніх технологій у шкільний навчально-виховний процес. Розробка сучасних концепцій освіти значною мірою спирається на світові надбання, отож виникає потреба ретельного вивчення та ґрунтового дослідження прогресивних здобутків минувшини. Нагромаджений століттями досвід вітчизняних і зарубіжних учених розглядаємо як цінне джерело розвитку сучасної педагогічної науки України. Його урахування і творче застосування сприятиме розвитку теорії й практики системи національної освіти загалом.

За останні роки українськими дослідниками визначено нові підходи до розвитку вітчизняної педагогічної науки і шкільної практики. Щодо історії зарубіжної педагогіки зазначимо, що все ще недостатньо уваги приділено об'єктивному аналізу її прогресивних течій і практичних здобутків. Зокрема, впливу ідей провідних учених країн Заходу на зміст, методи і форми організації навчально-виховного процесу в школах України. Вивчення скарбниці історії педагогіки кінця XVIII – початку XIX ст. становить для нас значний інтерес і тому, що саме в цей проміжок часу в системі освіти європейських країн відбувалися важливі зміни. На сучасному етапі шкільна освіта в нашій країні також перебуває в аналогічній ситуації. З огляду на це урахування позитивного (негативного) досвіду минулого розглядаємо як запоруку успішного реформування вітчизняної освітньої системи.

У спадщині когорти учених-педагогів другої половини XVIII – першої половини XIX ст. найвизначнішою постаттю визнано Йоганна Фрідріха Гербарта (1776 – 1841 рр.). Його доробок і сьогодні суттєво впливає на розвиток педагогічної теорії й практики Німеччини, Англії, Франції, Польщі. Уперше до ґрунтового вивчення наукової спадщини та освітньої практики видатного педагога вдалися наприкінці XIX – початку XX ст. з нагоди відзначення 100 – річчя видатної праці “Загальна педагогіка, виведена з мети виховання” (1806 р.).

В українській науці радянського періоду вивчення науково-педагогічної спадщини вченого традиційно перебувало під ідеологічним впливом. Отож, у такому руслі її відповідно сприймали і трактували однобічно та лише під кутом зору виховуючого навчання на його різних етапах і важливості дотримання дисципліни. Здебільшого дослідники цього періоду наголошували на недоліках у

педагогічній системі Й.-Ф. Гербарта, критикуючи її педагогічні засади. Ш. Ганелін, М. Гриценко, Н. Константинов, А. Красновський, Е. Мединський, А. Піскунов, М. Шабасва та інші у своїх працях аналізували окремі аспекти теоретичної спадщини німецького педагога.

У дослідженнях українських учених (В. Вихрущ, В. Галузинський, М. Євтух, С. Золотухіна, І. Курляк, В. Лозова, Г. Троцько та ін.) підтверджено значущість педагогічних ідей Й.-Ф. Гербарта, ігнорувати які неправомірно. В. Алексєєв, С. Ананьїн, Н. Дебольський, С. Любомудров, А. Нечаєв, Ф. Паульсен, Л. Синицький, П. Соколов, М. Рубінштейн, Т. Ціллер та інші вважали класика німецької педагогіки основоположником теорії педагогічного мистецтва, кращим філософом серед педагогів і найбільш визначним педагогом серед філософів.

Сьогодні оцінка вчення Й.-Ф. Гербарта все ще залишається суперечливою. Підставою для цього слугує багатогранність його особистості. Він – викладач, практик, організатор, прогностик, який не лише перевершив здобутки своїх сучасників, а й намагався реалізувати власну концепцію, яка була незвичною для тодішньої епохи. Відповідно його спадщину було представлено в сукупності ідей, без їх належного обґрунтування і пояснення механізмів утілення, “канонізовано” після смерті педагога як стале та догматичне вчення. Натомість у підручниках з історії педагогіки його педагогічну систему такі історики педагогіки: А. Джуринський, А. Духавнєва, Г. Корнетов, В. Кравець, Д. Латишіна, М. Левківський, Г. Троцько розглядають як вдалий синтез основоположних ідей німецької педагогіки з європейською педагогічною думкою, прогнозуючи успішні спроби розвитку окремих ідей в сучасних умовах. Окрему групу становлять розробки М. Демкова, Т. Докучаєва, Н. Запольського, П. Каптерева, С. Левітіна, А. Левітського, Л. Модзалевського, П. Монро, А. Музиченка, П. Наторпа, І. Ніколаєвського, В. Рибінського, Х. Уфєра, які підкреслювали значимість праць видатного німецького педагога для розвитку дидактики.

Підґрунтям для подальшого вдосконалення навчання і виховання молоді можуть бути здобутки щодо вивчення спадщини Й.-Ф. Гербарта зарубіжних дослідників (Й. Бласс, Ф. Блетнер, А. Брукман, Г. Вайс, Е. Гайслер, Й. Дольх, Ф. Зайденфаден, Е. Кьоніх, Г. Мюссенер, В. Рус, Р. Фітц). Загальнонаукове й теоретичне значення мають насамперед публікації з проблем розвитку освіти Німеччини загалом, а також ті, в яких представлено педагогічну, наукову та громадську діяльність Й.-Ф. Гербарта.

Водночас, за результатами теоретичного аналізу наукових джерел можемо стверджувати, що вплив дидактичної системи Й.-Ф. Гербарта на розвиток вітчизняної освіти все ще не став предметом окремого наукового дослідження. Об'єктивне протиріччя між довготривалим замовчуванням та несправедливою критикою дидактичної системи Й.-Ф. Гербарта, яка апробована, визнана й упроваджена в освітні системи європейських країн зумовили вибір теми дисертації: **“Дидактична система Йоганна Фрідріха Гербарта та її вплив на розвиток вітчизняної освіти”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає загальному напрямку наукових досліджень кафедри психологічних і педагогічних дисциплін Тернопільського національного економічного університету “Закономірності розвитку освітніх систем” (державний реєстраційний № 0109И000030), її затверджено на засіданні вченої ради Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти (протокол № 1 від 3 жовтня 2003 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 14 червня 2005 р.).

Мета дослідження полягає у систематизації дидактичних ідей в педагогічній спадщині Й.-Ф. Гербарта (теоретичних основ організації навчального процесу, встановлених Й.-Ф. Гербартом) задля окреслення шляхів їх творчого використання у сучасних умовах.

Мета дослідження зумовлює вирішення таких **завдань**:

- 1) конкретизувати дані про науково-педагогічну діяльність Й.-Ф. Гербарта, обґрунтувати суспільно-політичні та соціокультурні передумови розвитку дидактики;
- 2) визначити та обґрунтувати основні напрями розвитку дидактичної системи Й.-Ф. Гербарта в контексті європейських традицій;
- 3) розкрити сутність дидактичних ідей Й.-Ф. Гербарта з позицій системного підходу;
- 4) проаналізувати вплив педагогічної спадщини Й.-Ф. Гербарта на розвиток сучасної педагогічної теорії та практики.

Об'єктом дослідження є науково-педагогічна діяльність Й.-Ф. Гербарта.

Предмет дослідження: дидактична система Йоганна Фрідріха Гербарта.

Основні джерела дослідження становлять: матеріали Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського (м. Київ), бібліотеки Інституту педагогіки АПН України (м. Київ), Наукової

бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України (м. Львів), бібліотек Львівського національного університету імені Івана Франка, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, бібліотек Бохумського, Ганноверського, Мюнхенського університетів (м. Бохум, м. Ганновер, м. Мюнхен, ФРН).

Джерельною базою дослідження стали матеріали періодичних видань кінця XIX – початку XX ст. – “Журнал Министерства Народного Просвещения”, “Педагогический сборник, издаваемый при Главном Управлении военно-учебных заведений”, “Русская мысль”, “Филологическое обозрение”, окрема група джерел – публікації таких періодичних видань: “Известия АПН РСФСР”, “Народное образование”, “Начальная школа”, “Новые исследования в педагогических науках”, “Открытое образование”, “Педагогика”, “Перспективы. Вопросы образования. Мыслители образования”, “Рідна школа”, “Советская педагогика”, “Шлях освіти”, монографії, статті, матеріали науково-практичних конференцій, зарубіжних періодичних видань у контексті порушеної проблеми.

Теоретичну базу дослідження становлять: загальні історико-педагогічні концепції розвитку освіти (О. Вишневський, С. Гончаренко, М. Євтух, О. Сухомлинська та ін.); положення й висновки наукових теорій, концепцій і праць з порушеної проблеми в Україні (Т. Завгородня, С. Золотухіна, М. Левківський) та Німеччині (А. Бусс, Е. Гайслер, Г.-М. Ельцер, Е. Мюллер, К. Роймер, Г.-Е. Тенорт, Б. Швенк); положення про засади порівняльної педагогіки (Н. Абашкіна, І. Курляк, Н. Ничкало, Л. Чулкова та ін.).

Для реалізації визначених завдань використано такі **методи наукового дослідження**: хронологічний (проаналізовано діяльність ученого-педагога в динаміці, змінах і часовій послідовності); історико-педагогічний, теоретичний та порівняльний аналіз робіт про фахове шкільництво, підручників й наукових статей; системно-структурний і метод зіставлення при вивченні педагогічної спадщини Й.-Ф. Гербарта, педагогічної літератури, дотичної до проблеми дослідження; предметно-цільовий аналіз матеріалів періодичних видань кінця XIX ст.; конкретно-пошукові – аналіз, синтез, узагальнення і систематизація історичних матеріалів – під час вивчення педагогічної спадщини, німецькомовні перевидання праць, статей, листів Й.-Ф. Гербарта, навчальних матеріалів, програм тощо; ретроспективний – для виявлення і з’ясування місця та впливу

прогресивних дидактичних поглядів німецького класика в умовах сучасної національної школи України.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дослідження полягають у тому, що *уперше*: здійснено цілісний аналіз теоретичних основ організації навчального процесу, обґрунтованих у працях Й.-Ф. Гербарта в контексті європейських традицій і на цій підставі окреслено шляхи дотичного впровадження у сучасну шкільну практику.

Розкрито сутність дидактичних положень Й.-Ф. Гербарта з позицій міждисциплінарного підходу на основі єдності педагогіки, філософії, психології.

Систематизовано та проаналізовано висновки щодо модернізації педагогіки як самостійної науки, передумови успішного педагогічного керівництва процесом розвитку учнів.

Подальшого розвитку набули висновки щодо суті “гербартіанства”, обумовленого догматичним підходом до теоретичної спадщини видатного педагога.

Розширено та поглиблено відомості про закономірності розвитку освіти в Німеччині досліджуваного періоду, вплив теоретичних праць Й.-Ф. Гербарта на розвиток вітчизняної педагогіки.

Практичне значення дослідження. Одержані результати використано при розробці спецкурсу “Педагогічна теорія навчання Й.-Ф. Гербарта” й впроваджено в навчальні курси для студентів Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти (довідка № 40 від 29 серпня 2008 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка (акт № 239 від 6 березня 2009 р.), Ужгородського національного університету (довідка № 01-10/427 від 16 березня 2009 р.), Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (довідка № 14–38/645 від 20 березня 2009р.), Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (м. Миколаїв) (акт № 7/2/11 від 3 квітня 2009р.).

Основні положення дисертації можна використати для доповнення окремих розділів історії педагогіки, в яких представлено вчення Й.-Ф. Гербарта, а також для написання наукових робіт, підготовки монографій і навчальних посібників із дидактики.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження оприлюднено на *міжнародних*: “Ольвійський форум: стратегії України в геополітичному просторі” м. Ялта (5 – 8 червня 2008), *всеукраїнських*: “Проблеми сучасної педагогічної освіти” у м. Ялта (5 – 7 квітня 2005, 6 – 8 квітня 2006), “Освіта, розвиток і самореалізація молоді в умовах гуманізації

суспільства” у м. Рівне (26 – 28 квітня 2007) науково-практичних конференціях, засіданнях кафедри психологічних і педагогічних дисциплін, на семінарах, щорічних звітних наукових конференціях (2005, 2006, 2007 рр.) Тернопільського національного економічного університету.

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображено в одноосібних працях, у тому числі: 10 статей у провідних фахових виданнях, затверджених ВАК України, опубліковано навчальний посібник.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 252 сторінки, з них основного тексту – 185 сторінок, список використаних джерел містить 266 найменувань, із них 109 – німецькою мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, предмет, об’єкт, методи вивчення, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, відображено їхню апробацію.

У першому розділі “**Діяльність Й.-Ф. Гербарта в контексті розвитку педагогічної думки Німеччини**” – проаналізовано закономірності становлення і розвитку освіти в країні XVIII – першої половини XIX ст., визначено передумови і суспільно значущі чинники впливу на формування світогляду та педагогічних поглядів класика німецької педагогіки. Визначено, що полеміка про реформу системи освіти увійшла на той час у нову фазу подолання недоліків на шляху досягнення гармонійного і різностороннього розвитку учнів. Шкільна освіта в Німеччині ґрунтувалася на навчанні дітей читанню, письму, розумінні Біблії. На початку XVIII століття школи послуговувалися загальним шкільним планом, за яким було запроваджено щоденне навчання для дітей від 5 – до 13-14 років. Обов’язковими предметами були: релігія, читання, письмо та математика.

На підставі результатів аналізу першоджерел простежено основні віхи життя і педагогічної творчості педагога й обґрунтовано значення його практичної педагогічної діяльності на посаді домашнього вчителя та у семінарії. Загалом це було своєрідним експериментальним масивом для його педагогічної теорії. Увиразнено, що унаслідок саме такої діяльності Й.-Ф. Гербарт став засновником педагогіки як самостійної та професійної науки. Це було

особливо важливим для учителів, оскільки його педагогіка домінувала в німецьких університетах, семінаріях для вчителів, вищих та в народних школах. У 80-і роки XIX століття до постаті класика німецької педагогіки та його наукових поглядів посилився інтерес не лише у Німеччині, а й у Росії, адже було справедливо визнано, що саме Й.-Ф. Гербарт привніс у педагогіку нові психологічні засади (Н. Дебольський, С. Любомудров, Л. Модзалевський, І. Ніколаєвський, С. Рибінський). Попри критичний аналіз окремих концептуальних положень Й.-Ф. Гербарта (В. Дробіш, Й. Капезіус, Й. Кафтан, Т. Ланге, О. Фрік, Р. Ціммерманн) німецькі дослідники все ж наголошували на зв'язку між теоретичними засадами Й.-Ф. Гербарта із аналогічними у спадщині видатних педагогів Європи – Я.-А. Коменського та Й.-Г. Песталоцці. Особливо значущими в обґрунтуванні педагогічних поглядів розглядаємо висновки представників німецької школи історії педагогіки (Й. Бласс, Е. Гайслер, Г.-М. Ельцер, Е. Кьоніх, Й. Кюн, Г. Мюссенер, Б. Швенк) щодо дидактичної системи Й.-Ф. Гербарта. Відтак з'ясовано, що нове повернення до надбань педагога ознаменовано закінченням Другої світової війни й повоевним реформуванням освіти й потребою нового вивчення його принципово важливих засад (В. Асмус, В. Брезінка, К. Зайлер, Г. Ноль).

Попри значний теоретичний і практичний доробок (створення авторської педагогічної концепції; обґрунтування педагогіки як науки; підготовка плеяди молодих педагогів) Й.-Ф. Гербарту не вдалося втілити свої рекомендації в реформування шкільної освіти. Першопричину такої ситуації вбачаємо в тому, що представники створеної ним наукової школи так і не змогли пізнати прогностику його теоретичних суджень. Відтак ними було “канонізовано” глибину його вчення як сталого і догматичного. На цій підставі було названо педагогіку Й.-Ф. Гербарта - “гербартіанством”.

У розділі розкрито особливості утвердження наукових положень педагогічної теорії й практики німецького класика дослідниками Європи, які були визнані важливими для запозичення та впровадження. Зазначимо, що доробок Й.-Ф. Гербарта в оригіналі, а не у викладах послідовників-гербартіанців (Г. Вайтц, В. Райн, Й. Лазарус, В. Дробіш), стали вивчати лише наприкінці XIX ст. Німецькі дослідники зауважують, що донині навіть у колах практикуючих педагогів учення Й.-Ф. Гербарта все ще не до вивчено, отже, до певної міри, спотворено. Натомість учений, усвідомлюючи невідповідність між положеннями розробленої ним теорії та їхніми трактуваннями, всіляко намагався усунути неточності, й у такий спосіб

унеможлилював помилковість тлумачень. Адже, стиль і виклад гербартовських творів передбачав глибоку обізнаність читачів із суміжними для педагогіки дисциплінами, передусім, психологією та філософією. Натомість дослідники наукового доробку Й.-Ф. Гербарта намагалися самостійно інтерпретувати (коментувати) його педагогічну спадщину. Відповідно погляди ученого спотворювалися і втрачали авторський зміст. Такі викривлення зумовлювали критичні зауваження читачів, хоча вони не стосувалися концептуальних положень педагога, адже були зініційовані лише невдалими трактуваннями його праць.

У другому розділі “Вплив дидактичних поглядів Й.-Ф. Гербарта на розвиток теорії і практики європейської педагогічної думки” доведено, що педагогічні погляди німецького класика правомірно розглядали як оригінальну педагогічну парадигму. Нами уточнено нові аспекти змісту і методів навчання, а також педагогічні ініціативи вченого-педагога. Як відомо, основні положення його педагогічних поглядів спиралися не лише на багаторічний досвід практичної діяльності, а й на результати ґрунтовного аналізу навчально-виховного процесу в німецьких школах. Проаналізовано моделювання навчального плану за двома напрямками: натуралістичний – пізнання природи (географія, фізика, хімія, природознавство, математика, малювання і співи) та історичний – пізнання людини (іноземні мови, література, історія і релігія). Зокрема натуралістичний, розглядав духовну діяльність, коли пізнання обмежується спогляданням різних речей, встановлює певну залежність і може дати оцінку, а історичний – у взаємовідносинах із речами. З’ясовано, що добір навчальних предметів і їхнє поєднання Й.-Ф. Гербарт узалежнював від особливостей людської природи та відносин і потреб у суспільстві. Відтак він об’єднував філантропістську та гуманістичну концепції з метою модернізації педагогічної науки і практики, формулюючи детальні вказівки учителю щодо підходу до стимулювання інтересу учнів до навчання. Водночас у розробленій системі Й.-Ф. Гербарт розглядає інтерес подвійно: і як мету навчання, і як його засіб.

Результати здійсненого нами аналізу свідчать, що у процесі викладання Й.-Ф. Гербарт надавав перевагу історико-гуманітарному циклу предметів. Загалом запропоновані ним навчальні дисципліни вирізнялися розвивальним та виховуючим спрямуванням, забезпечували формування логічного мислення і пізнавальної активності учнів. З огляду на вище означене, доходимо висновку, що для забезпечення належного рівня навчання німецький педагог визначив низку необхідних передумов. А саме – спільність діяльності учня з учителем; керівництво учителем діяльністю учнів;

планомірність організації і управління; відповідність між змістом освіти та віковими особливостями розвитку дітей.

Зазначено, що Й.-Ф. Герbart звертав особливу увагу на вивчення окремих аспектів землеробства, ремесла і торгівлі. Релігія, мораль, громадянські права й обов'язки та інші науки ним віднесено до другої групи (для вибраних, які працюватимуть розумово). Відповідно, учений запропонував створити окремі типи шкіл: елементарну і міську (дозволяли вступ у спеціалізовані школи) та гімназію (забезпечувала базову освіту для навчання у вищих навчальних закладах).

Результати здійсненого нами ретроспективного логіко-системного аналізу праць Й.-Ф. Герbart дають змогу дійти висновку, що ним визначено як важливий розвиток розуму учнів у формуванні їхньої здатності до аналізу, синтезу, логічного мислення. Відповідно до методів він відносив описовий (зображувальний), аналітичний та синтетичний. Учений не ставив за мету визначити переваги одного методу над іншим, постійно наголошуючи на доцільності використання сукупно з ними і чималої кількості різних прийомів згідно із обставинами реального педагогічного процесу. По цьому він стверджував, що у запропонованих методах навчання учителю слід належно відображати сутність самого процесу, спрямовуючи його учасників до спільної діяльності. Відповідно, лише за такого підходу можна сприяти їхньому розвитку, спонукати до праці, формувати особистість всесторонньо. Загалом це забезпечить зацікавленість навчанням, яке повинно бути наочним, невіддільним від дійсності, “возвеличуючим” та захоплюючим. Синтезуючи різні навчальні засоби, він одночасно об'єднав елементарні методи Й.-Г. Песталоцці із методом бесіди І. Базедова. Методи навчання перманентно змінюють відповідно до мінливості мети та змісту навчання.

У розділі проаналізовано науково-дослідницькі праці Й.-Ф. Герbart та з'ясовано, що власне він став основоположником педагогічної психології. Адже, розробивши чільні завдання в руслі очікуваних у майбутньому результатів, що не лише дало поштовх, а й стало підґрунтям герbartовської психології. Учений довів важливість послуговування досконалими знаннями з психології задля розуміння кожним учителем особливостей дитячої душі. Він об'єднав навчальний і виховний процеси, формулюючи суголосно із Й.-Г. Песталоцці принцип виховуючого навчання. Розглядаючи навчальний процес на основі змісту навчальних предметів, він наголошував на необхідності застосовування принципу психологізації для їхнього розподілу. Історико-філологічні предмети, на його думку, це підґрунтя для опанування різними фактичними знаннями, а

математичні – спрямовані на розкриття їхніх основ і формулювання висновків. Принцип психологізації суголосно з Й.-Г. Песталоцці Й.-Ф. Герbart убачав в урахуванні вікових та індивідуальних особливостей учнів і моделюванні навчального процесу (нормована кількість уроків на тиждень відповідно до віку; чітке окреслення їхньої послідовності в навчальному плані).

Проаналізовано ідеї Й.-Ф. Герbart відповідно до урахування психологічного принципу в розподілі навчальних предметів за ступенями (ясність, асоціація, система, метод). Спираючись на положення психології, педагог обґрунтував поступовість введення певних предметів до навчального плану і їхнього викладання (у логіці його рекомендацій віддзеркалено методологію сучасного дидактичного принципу концентричності). Увиразнено підхід класика і до навчання, яке, згідно його концепції, повинно бути безперервним та послідовним. Виявлено, що Й.-Ф. Герbart запропонував оригінальний підхід до розуміння процесу навчання як упорядкованого та планомірного переходу індивідуума від хаосу до безперервності та послідовності.

Відтак саме він дійшов висновку щодо неприпустимості пришвидшення різностороннього навчання. Натомість для його завершення він окреслив шляхи вибору методів цілісного навчання та їхнє планування з чотирьох послідовних ступенів (названі ученим формальними). Це – ясність, асоціація, система і метод.

У третьому розділі “Виховуюче навчання в педагогічній спадщині Й.-Ф. Герbart” проаналізовано педагогічні положення спадщини вченого, а також обґрунтовано доцільність та необхідність її використання у навчально-виховному процесі сучасної загальноосвітньої школи.

Розглядаючи співвідношення між навчанням і вихованням, Й.-Ф. Герbart увів термін “виховуюче навчання” (“Erziehender Unterricht”) (1806), і звернув увагу, що навчання не завжди є педагогічним і відповідно уточнив, що йдеться лише про виховуюче, стрижнем якого є пізнання. До тлумачення навчання крізь призму виховання Й.-Ф. Герbart підійшов унаслідок критичного аналізу історії педагогічної думки. Відтак він послуговувався терміном “виховуюче навчання” у руслі педагогічних традицій. Герbartовському тлумаченню передувало науково-історичне обґрунтування Я.-А. Коменського та Й.-Г. Песталоцці. Концептуальну засаду Й.-Ф. Герbart зведено до твердження про неприпустимість відокремлення навчання від виховання. Загалом це єдиний складний і комплексний процес, який зумовлює виховуюче навчання. Саме у

такий спосіб Й.-Ф. Гербарт обґрунтував нині чинний дидактичний принцип виховуючого навчання, який згодом набув поширення у Німеччині, Франції Росії, Польщі.

Неподільність і взаємодію навчання із вихованням Й.-Ф. Гербарт визначав за багатьма факторами: зміст навчання, відповідність між вихованням і навчанням, діями і словами вчителя. Й.-Ф. Гербарт довів виключно виховуючий вплив авторитету вчителя: щоденні споглядання особистісних якостей вчителя у поєднанні з навчальною діяльністю сприяють, тому що кожен учень уподібнюється наставнику. У школі необхідно дотримуватись єдності між навчанням і практикою реального життя задля вдосконалення шкільної системи загалом як соціальної інституції. З'ясовано, що Й.-Ф. Гербарт закликав до її підтримки, оскільки вона є вигідною для прогресивного поступу держави. Він розглядав педагогіку й політику в напрямі досягнення спільної мети – виховання моральності.

Класик педагогіки дійшов висновку, що у майбутньому учень житиме в суспільстві як вільний та відповідальний громадянин. Цієї мети можна досягти лише за умови поетапності практики шкільного виховання підростаючого покоління.

З'ясовано, що за Й.-Ф. Гербартом, унаслідок навчання постійно розширюється досвід пізнання природи, а спілкування – стимулює формування інтересів, які в єдності з релігією зможуть забезпечити досягнення єдиної педагогічної мети. Отож навчання й виховання у школі, відповідно до принципу “виховуючого навчання” Й.-Ф. Гербарт радив орієнтувати не лише на опанування певним обсягом знань і умінь, а й сферою їхнього використання –реальною життєвою практикою. Доведено, що представники наукової школи Й.-Ф. Гербарта надалі акцентували увагу на важливості всебічного розвитку. Згідно їхніх тверджень, такий підхід не лише розвиватиме інтереси, а готуватиме кожного учня до життя у суспільстві, окреслюючи основи для набуття ним подальшої освіти. Такі міркування у Й.-Ф. Гербарта та його послідовників розглядаємо суголосними із тлумаченнями сучасного принципу дидактики – єдність навчання й виховання із життям.

У сучасних умовах необхідно переосмислити також вплив і місце релігійного навчання та виховання, які у педагогіці Й.-Ф. Гербарта посіли чільне місце. Християнська релігія була і залишається важливим елементом життя європейських народів, відповідно тому держава не може залишати поза увагою вплив церкви. Учений розглядав церкву і школу рівноправними інституціями державного устрою.

Проаналізовано думки вченого щодо неподільності навчання із вихованням, оскільки саме виховуюче навчання він розглядав правильним у руслі природних вимог і суспільного розвитку. Таким чином, навчання в усіх його напрямках і проявах може, має і матиме виховуючу спрямованість. Аргументовано розуміння Й.-Ф. Гербартом провідного впливу такту на стосунки між учителем і учнем. Справжній педагог, на думку вченого, має володіти знаннями, логічно мислити, прогнозувати, бути тактовним, швидко оцінювати й уміти приймати послідовні рішення, які сприятимуть вирізненню особистісних рис обдарованої дитини задля її максимального розвитку. Учений стверджував, що діяльність учителя повинна неперервно розвиватися, впливаючи і спонукаючи педагога до виховання дітей, стимулюючи їх використовувати у практиці опановані знання.

Педагогічний такт є результатом ґрунтовної дидактичної підготовки, а також запорукою досягнення справжніх успіхів. Наука не зможе підготувати справжнього майстра, якщо не навчити вчителя мистецтву лише в діяльності.

У підручниках та навчальних посібниках середини XIX – XX століття віддзеркалено логічний зв'язок між наукою і практикою, який був стрижневим у педагогічній системі Й.-Ф. Гербарта.

На підставі здійсненого дослідження доходимо таких загальних **висновків:**

1. Обґрунтовано, що Й.-Ф. Гербарт створив продуману дидактичну систему, яка передбачала вирішення головних проблем: поєднання формальної та реальної освіти, розвиток теорії елементарної освіти, роль держави у навчально-виховному процесі, єдність досягнень філософії, психології, педагогіки при оцінці закономірностей пізнавальної діяльності, навчання як особистісно значима цінність. Це стало можливим зв'язку з певними передумовами в Європі: державна підтримка системи освіти, поява й поширення гімназій та університетів, обговорення педагогічних ідей серед представників національних еліт, необхідність підготовки людей з новим рівнем освіти, відповідним до потреб виробництва.

У другій половині XVIII – першій половині XIX ст. у Німеччині відбулися значні зміни не лише в політичному, суспільному житті, а й у педагогічній освіті. Погляди Й.-Ф. Гербарта набули популярності у Франції, Швейцарії, Італії, Англії, Америці. Саме у Німеччині його ідеї знайшли найбільше визнання і широке впровадження в семінаріях для вчителів, школах Кенінгсберга, Єни, Веймара, Лейпцига, Ейзенаха. Упродовж десятиліть гербартовські положення щодо навчального плану, концентрації та методичного опрацювання нових

навчальних матеріалів створюють наукове підґрунтя навчально-виховного процесу закладів освіти.

2. Й.-Ф. Гербарт представлений як основоположник теорії педагогічного мистецтва, а його ідеї – основою для нової педагогіки. Розвиток різносторонніх інтересів учня педагог розглядав як головне завдання учителя і вважав, що новий матеріал повинен бути цікавим, різноаспектним. Навчання слід збагачувати розвивальними матеріалами, які придатні для використання у роботі з учнями різного темпераменту та обдарувань. Доведено, що доцільність вибору необхідних матеріалів для роботи з дітьми учений узалежнював від їхнього віку, потреби і здібностей.

Охарактеризовано процес засвоєння знань у концепції німецького ученого, що розглядав його як складний психолого-педагогічний процес: важливим є не лише опанування учнями певними знаннями, а й їхня здатність до аналізу, синтезу і логічного мислення. Увиразнено визначені ним три види викладання, які згодом набули назви “універсальні методи навчання”: описовий (зображувальний), аналітичний та синтетичний. Відтак радив використовувати їх у комплексі з різними прийомами, залежно від обставин у навчально-виховному процесі: пізнання починається зі сприймання, загальні поняття виробляються на основі наочного сприймання; сприймання супроводжуються обдумуванням і застосуванням сформованих уявлень. По цьому описовий метод слід спрямовувати на наслідування досвіду, а опис – на уявлення про те, що відсутнє на етапі сприймання і передбачає уточнення. Учений синтезував евристичну бесіду (Сократ), метод наочності (Я.-А. Коменський), опанування навичками за допомогою вправ (Й.-Г. Песталотці). Убачаючи мету навчання у формуванні точних уявлень, Й.-Ф. Гербарт віддавав перевагу регламентуванню під час розробки дидактичних матеріалів. Доведено, що саме такий підхід вплинув на прийоми викладу матеріалу, а саме – велику кількість заголовків, схем, таблиць, діловий стиль повідомлення знань тощо. Висновки вченого щодо означених трьох методів навчання, в яких повинні належним чином віддзеркалюватись його сутність, бути неподільними, обґрунтованими, спонукати до праці, збуджувати пізнавальні інтереси та розвивати особистість загалом, сприяли тому, що навчання ставало наочним, а його структурні компоненти взаємозв’язані з реальною дійсністю.

3. Розкрито, що Й.-Ф. Гербарт увів основи психологічної педагогіки, розробив її завдання, зосереджуючись на очікуваних у майбутньому результатах. Це стало поштовхом для обстоювання авторської концепції психологізації навчання. Відповідно педагог повинен

досконало володіти знаннями психології з метою розуміння особливостей дитячої душі. Він синтезував навчання із вихованням у цілісному процесі, пропагуючи виховуюче навчання. На його думку, навчальний процес здійснюється на основі змісту навчальних предметів, а психологічний принцип їхнього розподілу є необхідним. По цьому історико-філологічні предмети – підґрунтя різних фактичних знань, а математичні – їхні основи та узагальнені висновки. Ґрунтуючись на положеннях психологічної науки, Й.-Ф. Гербарт умотивував доцільність поступового уведення для викладання певних предметів у навчальну програму.

На основі сформульованих наукових гіпотез і висновків Й.-Ф. Гербарта, проаналізовано його прагнення п упорядкувати навчання і виховання, об'єднавши їх у логічно завершену систему. Щодо педагогічної науки, то учений насамперед захистив “автономність педагогіки”, обґрунтувавши право виховання бути незалежним від держави та політиків; обстоював право активної людини на спонтанність, “повноту безпосереднього життя” і протистояння заучуванню великої кількості матеріалу.

4. Доведено, що для сучасної науки і практики не втрачають актуальності висновки, щодо етики, яка визначає мету виховання, “силу характеру моралі”; психологія вказує на засоби виховання, його шляхи та перешкоди; основою розвитку є виховуюче навчання та виховання загалом; логіка навчання визначається ступенево: ясність, асоціація, система і метод. Ураховуючи, що здебільшого конструктивні ідеї та педагогічний досвід Й.-Ф. Гербарта все ще не актуалізовані, їх творче застосування у подальшому сприятиме реформуванню системи національної освіти України загалом, забезпечуватиме і належну фахову підготовку педагогічних кадрів сучасної генерації.

Не претендуючи на остаточне дослідження дидактичних поглядів Й.-Ф. Гербарта, попри проаналізовані важливі аспекти і його внесок у теорію й практику педагогіки, перспективними для подальшого вивчення вважаємо таку проблематику: система виховання Й.-Ф. Гербарта; порівняльний аналіз його доробку з аналогічною проблематикою представників інших країн Європи і світу; розвиток творчих здібностей учнів на основі розуміння суті психологічних механізмів пізнавальної діяльності.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Федчишин Н. О. Виховуюче навчання в контексті педагогічної теорії І. Ф. Гербарта / Н. О. Федчишин // Оновлення змісту форм та

методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць Рівн. держ. гуманітар. ун-ту. Вип. 33 / [гол. ред. І. М. Хом'як]. – Рівне : РДГУ, 2005. – С. 81 – 84.

2. Федчишин Н. О. Мета і завдання виховання у поглядах Гербарта / Н. О. Федчишин // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / [наук. ред. Г. Г. Філіпчук]. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 182 – 187. – (Вип. 258 : Педагогіка та психологія).

3. Федчишин Н. О. Методи навчання у спадщині І. Ф. Гербарта / Н. О. Федчишин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – 2005. – № 4. – С. 96 – 100. – (Серія : Педагогіка).

4. Федчишин Н. О. Педагогічна спадщина І. Ф. Гербарта: минуле і майбутнє / Н. О. Федчишин // Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України : зб. наук. праць / [за заг. ред. Г. Є. Гребенюка] ; М-во метод. кабінету навч. закладів мистецтва та культури. – Харків : Стиль Іздат, 2005. – С. 248 – 255.

5. Федчишин Н. О. Проблема змісту навчання в педагогічній спадщині І. Ф. Гербарта / Н. О. Федчишин // Вісник Львівського університету. – 2005. – Вип. 20 / [заст. відп. ред. Д. Герцюк]. – С. 243 – 250. – (Серія : Педагогічна).

6. Федчишин Н. О. Проблеми поєднання теорії і практики в педагогічних поглядах Й. Ф. Гербарта / Н. О. Федчишин // Проблеми сучасної педагогічної освіти : Зб. статей. : Вип. 8, ч. 2 / [ред. кол. О. В. Глузман, М. Я. Ігнатенко та ін.]. – Ялта : РВВ КГУ, 2005. – С. 30 – 34. – (Серія : Педагогіка і психологія).

7. Федчишин Н. О. Підготовка вчителя до організації навчально-виховного процесу в розумінні Й. Ф. Гербарта / Н. О. Федчишин // Проблеми сучасної педагогічної освіти : – Зб. статей: Вип. 8, ч. 2 / [ред. кол. О. В. Глузман, М. Я. Ігнатенко та ін.]. – Ялта : РВВ КГУ, 2006. – С. 46 – 51. – (Серія : Педагогіка і психологія).

8. Федчишин Н. О. Психологічне обґрунтування навчального процесу в науковій спадщині Й. Ф. Гербарта / Н. О. Федчишин // Нова педагогічна думка : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / [гол. редкол. І. Пасічник]. – Рівне : РОППО, 2007. – С. 48 – 52. – (Спецвипуск).

9. Федчишин Н. О. Єдність навчання та виховання у поглядах Й. Ф. Гербарта / Н. О. Федчишин // Наукові праці. Т. 86, вип. 73 / [гол. ред.-вид. ради Л. П. Клименко]. – Миколаїв : 2008. – С. 212 – 217. – (Серія : Педагогічні науки).

10. Федчишин Н. О. Життя і просвітительська діяльність Й. Ф. Гербарта / Н. О. Федчишин // Наукові записки. Вип. 74 / [відп. ред. В. В. Радул]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 164 – 166. – (Серія : Педагогічні науки).

11. Федчишин Надія Дидактична система Йоганна Фрідріха Гербарта та її вплив на розвиток вітчизняної освіти : навч. вид. / Надія Федчишин. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 193 с.

АНОТАЦІЇ

Федчишин Н. О. Дидактична система Йоганна Фрідріха Гербарта та її вплив на розвиток вітчизняної освіти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук із спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2009.

У дисертації системно проаналізовано педагогічну діяльність Й.-Ф. Гербарта, розкрито його вплив на розвиток педагогічної теорії й практики багатьох країн. Дослідження освітньої діяльності ученого свідчить, що вивчення і впровадження його дидактичних поглядів у практику стали важливим етапом розвитку педагогічної думки Німеччини другої половини XVIII – першої половини XIX ст. У роботі розкрито основні положення теорії освіти Й.-Ф. Гербарта, ідею виховуючого навчання; вказано на доцільність застосування чотирьох формальних ступенів навчання; наголошено на основах психологічної педагогіки; розвитку різносторонніх інтересів як чільних завдань навчання. Обґрунтовано проблеми змісту, методів навчання, охарактеризовано психологізацію навчального процесу, доцільну підготовку вчителя до організації навчально-виховної діяльності, а також вплив дидактичної системи Й.-Ф. Гербарта на розвиток теорії й практики навчання загалом.

Ключові слова: Й.-Ф. Гербарт, виховуюче навчання, зміст, методи навчання, навчальний процес, учитель.

Федчишин Н. О. Дидактическая система Йоганна Фридриха Гербарта и ее влияние на развитие отечественного образования. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника. – Ивано-Франковск, 2009.

Диссертация посвящена анализу дидактической системы Й.-Ф. Гербарта и ее влиянию на развитие отечественного образования.

В диссертации системно проанализировано педагогическую деятельность Й.-Ф. Гербарта, раскрыто его влияние на развитие педагогической теории и практики во многих странах мира. Исследование образовательной деятельности учёного свидетельствует, что изучение и внедрение его дидактических взглядов в практику стали важным этапом развития педагогической мысли Германии второй половины XVIII – первой половины XIX вв. В работе раскрыты основные вопросы теории образования Й.-Ф. Гербарта, идея воспитывающего обучения, обосновано проблему содержания, методов обучения, развитие разностороннего интереса как основного задания и цели обучения, психологизация учебного процесса, подготовка учителя к организации учебно-воспитательной деятельности. Проанализированы научно-исследовательские работы Й.-Ф. Гербарта как основателя психологической педагогики.

Ключевые слова: Й.-Ф. Гербарт, воспитывающее обучение, содержание, методы обучения, учебный процесс, учитель.

Fedchyshyn N. O. The didactic system of J. F. Herbart and its influence on the development of home education. – Manuscript.

Dissertation on obtaining the scientific degree of Candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.01. – General Pedagogics and History of Pedagogics.- Prykarpatsky National University, Ivano-Frankivsk, 2009.

In the dissertation J. F. Herbart's pedagogical activity as well as his influence on the development of pedagogical theory and practice of many countries in the world have been systematically analyzed.

In Chapter I the regularities of the formation and the development of education in the country in XVIII and the first half of XIX century have been analyzed, preconditions and socially important factors as well as the influence on the formation of worldview and pedagogical views of the classic of German pedagogics have been determined. At the time polemics about the reform of the system of education entered a new phase of the overcoming of draw backs for the sake of achieving harmonious combination of all-round development of pupils intellectual and physical in particular. School education in Germany was grounded on teaching children to read, write and understand Bible.

On the grounds of the results of primary source analysis the main stages of life and pedagogical creativity of the pedagogue have been traced and the importance of his practical pedagogical activity on the position of a tutor and in the seminary have been well-founded. In general it was a peculiar experimental data set for his

pedagogical theory. As a result of such activity J.F. Herbart became the founder of Pedagogics as an independent and professional science.

Despite considerable theoretical and practical work (the creation of author pedagogical conception; the argumentation of Pedagogics group of young pedagogues) J.F. Herbart failed to embody his recommendations into reformation of school system. We can see the reason of such situation in the fact that the representatives of the scientific school created by him were not able to cognize the prognostication of his theoretical judgments. Then the profundity of his teaching was canonized by him as constant and dogmatic.

In Chapter II it has been proved that pedagogical views of the German classic were right fully considered as an original pedagogical paradigm. We have specified new aspects of the content and methods of teaching as well as pedagogical initiatives of the scientist-pedagogue. It is known that the main principles of his pedagogical views based themselves not only on his long-lived experience of practical activity but also on the results of thorough analysis of educational process in German schools. We have analyzed the modeling of the curriculum in two directions: naturalistic – the cognition of nature (Geography, Physics, Chemistry, Mathematics, Natural Science, Drawing and Singing) and historical – the cognition of a person (foreign languages, Literature, History and Religion). In this chapter research works of J.F. Herbart have been analyzed. It has been ascertained that he became the founder of psychological pedagogics. Having worked out the prominent tasks in the course of results expected in future it not only gave impulse but also became the basis of Herbart's psychology. The ideas of J.F. Herbart have been analyzed according to consideration of psychological principle in the distribution of subjects in accordance with stages (clarity, association, system, method).

In Chapter III pedagogical principles of the scientist's heritage as well as expediency and necessity of its usage in educational process of a modern secondary school have been analyzed. Considering the correlation between teaching and upbringing J.F. Herbart introduced the term “educational teaching” (1806) and paid attention to the fact that teaching is not always pedagogical and accordingly specified that it Concerns only educational, the pivot of which is cognition. J.F. Herbart commented on teaching in the light of upbringing as a result of critical analysis of the history of pedagogical thought.

Key words: J.F. Herbart, educational teaching, contents, teaching methods, educational process, teacher.